

İTÜ EVİ
CUMARTESİ SÖYLEŞİLERİ
“FRİGLER VE FRİG UYGARLIĞINDAN GÜNÜMÜZE
KALANLAR”

Konuşmacı: Doç. Dr. Taciser TÜFEKÇİ SİVAS

06.02.2010

----&----

ERSİN ZİHNİOĞLU- Değerli arkadaşlar, değerli misafirlerimiz; hepinize hoş geldiniz diyorum. Bu son günde lütfedip geldiğiniz için, ayrıca şahsım ve Yönetim Kurulu adına hepinize teşekkür ediyorum.

Bugün yine değişik bir sunuda bulunacağız sizlere, umarım ilginizi çekecektir, çünkü biliyorsunuz, nereden geliyoruz diye ülkemizde bir tartışma var. Herkes kökünü söylemeye başladı, değişik bir şey. Bugün bir izleyelim bakalım, belki kökümüz hiç söylendiği gibi değil, Friglerden geliyor olabilir. Değişik bir konudur bu da.

Evet, bugünkü konuşmacımız Sayın Doçent Doktor Taciser Tüfekçi Sivas. Kendisi Anadolu Üniversitesinde Hocamız. Bugün bu soğukta Eskişehir'den muhterem eşiyile birlikte lütfettiler, geldiler. Konumuz “*Frigler ve Frig Uygarlığından Günümüze Kalanlar*”.

Sayın Taciser Tüfekçi Sivas, 1983 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalından mezun oldu. 1988’de İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalında yüksek lisansını aldı. Doktorasını 1997’de aynı üniversitenin Eskiçağ Tarihi Bilim Dalından, Doçentlik unvanınıysa 2004’te Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalından aldı. 1980-1985 yılları arasında stajyer öğrenci olarak Kaleköy, İmikuşağı, Kille, Dilkaya, Likistepe, Klazomenai ve Efes kazılarına, 1985-1989 yıllarında kazı heyeti üyesi olarak Şemsiyetepe kazısına, 1989

yılından itibaren de Şarhöyük, Dorylaion kazısına katıldı. 1990 yılından beri Frig uygarlığı üzerine kesintisiz olarak araştırma ve çalışmalarını sürdürmektedir. 2001 yılında Friglerin Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar bölgesindeki yayılım alanları ve yerleşim modellerini araştırmak üzere Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya illerinde arkeolojik yüzey araştırmalarına başladı. 2005'te Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Şarhöyük arkeolojik kazısının başkanlığını Profesör Doktor Mühibe Darga'dan devraldı. 2005 yılından beri Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu üyesidir. Özellikle Frig uygarlığı, kült anıtları ve kaya mezarları üzerine birçok ulusal ve uluslararası sempozyumlarda bildiri sundu, makaleler ve kitap yazdı, sergilere bilimsel danışmanlık yaptı. Buyurun Hocam, konuşmanızı yapmak üzere davet ediyorum.

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Önce gerçekten burada olduğum için çok mutluyum ve İTÜ Evinin sizler sahibi olarak, beni burada, aranızda görmek istediğiniz için çok mutluyum, davet için çok teşekkür ediyorum, başta Başkanımız olmak üzere.

Kısaca özgeçmişimi Ersin Bey söyledi. Ben 1989 yılında Anadolu Üniversitesinde asistan olarak göreve başladım ve 1989 yılından itibaren de Friglerin en önemli yerleşim merkezi olan Eskişehir'de yaşamaktayım ve asistanlığım ile birlikte de Friglerle yatıp, Friglerle kalkıyorum. Aslında Frigler benim, bir oğlum var, ama bütün kaya anıtları, bütün bugüne kadar bulduğumuz, çalışmalarda saptadığımız her şey bizim çocuklarımız. Eşimle birlikte, Hakan Hoca da Anadolu Üniversitesi Eskişehir Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, orada Doçent, eşim, ben ve öğrencilerimiz, bu bölgede 20 senedir araştırmalarımızı sürdürüyoruz.

Bugün sizlere biraz Frigler kimdir, onlardan bugüne neler kaldı, biraz evvel Ersin Bey söyledi, acaba kökümüz Friglere dayanıyor mu diye, evet, dayanıyor diyeceğim ben ve belki gündemdeki problemlere bir problem de ben katmış olacağım, ama göreceksiniz gerçekten dünden bugüne bir köprü Frigler ve yaşadığımız bölge Frigya. Ankara, Kral Midas'ın kurduğu bir şehir, "Ankira" ve antik kaynaklarda Ankira'nın Frig Kralı Midas tarafından kurulduğu bildirilir, yani şu an sizler aslında Frigya'nın merkezinde, Friglerin başkenti Polatlı yakınlarındaki Gordion'a çok yakın, Gordion yıkıldıktan sonra, ikinci başkentin sakinlerisiniz. O

nedenle, doğrudan organik bir bağınız var aslında. Ben Eskişehirli olarak kendimi de o organik bağa dahil ediyorum. O zaman biz bizyiz demektir, bundan sonra hep Friglerden, bizlerden bahsedeceğiz, ama tabii bunun Türklük boyutunu ne olur bir tarafa bırakalım. Sonuçta “Anadoluluyum” diyen bu topraklardaki kültürü benimseyip, kendi kültürüyle yoğuran herkes buralı. O zaman biz Frigleriz, Frigler, Türkler hep beraber bu ülkenin sakinleriyiz.

Ben aslında yüzyıllar öncesine götürerek konuşmama başlamak istiyorum. Hepimiz biliyoruz “Midas’ın kulakları eşek kulakları”, çocukluk dönemlerimizde, gençlik dönemlerimizde mutlaka bir şekilde bu ifadeyi duymuşuzdur ve çoğumuzun çocukluk anılarında yer eden bu sözler, aslında Latin ozanı Ovidius’un “Metamorphoses” adlı eserinden günümüze ulaşmış. Tanrı Apollon, kendi liriyle Marsyas’ın kavalı arasındaki rekabette, Kral Midas Anadolu Marsyas lehine oyunu kullanarak, lirin sesine kavalın sesini tercih edince, Tanrı Apollon ölümlü Marsyas’ı kıskanır ve Kral Midas’ın kulaklarını eşek kulakları yaparak, onu kendince cezalandırır.

Aslında bu mitosun yanı sıra, “Her tuttuğun altın olsun” sözü de Midas’la bağlantılıdır, çünkü Midas Tanrı Dionysos tarafından ödüllendirilir Silenos’u bulması sonucunda ve ona der ki “Benim her tuttuğum altın olsun.” Dionysos bu özelliği Kral Midas’a bahşeder, ama Kral Midas her tuttuğu altın oldukça mutluluktan kendinden geçerken karnı acıkır, elini ekmeğe attığı anda ekmek altına çevrilince, bu kez açlıkla karşı karşıya gelir ve bu özelliğini terk etmek ister. Tanrı Dionysos’tan kendisini kurtarmasını ister, Tanrı Dionysos ona Sart Çayı’na gitmesini, orada yıkanmasını söyler ve Kral Midas bugün Manisa Salihli yakınlarındaki Sart Çayı’na gider, orada yıkanır ve Friglerin zenginliği, Karun gibi zengin ifadesinin daha sonraki dönemlerde bahsedileceği Lidya Krallığına geçer, yani Frigler bir anlamda siyasi açıdan baktığımız zaman bir mitos, ama bir gerçeği yansıtan mitos. Orta Anadolu’daki zengin Friglerin çöküşü geçtikten sonra Batı Anadolu’da yeni bir güçlü krallığın aslında çıkışının mitos.

Bu noktada, bizlerin bugün bahsedeceğimiz konu, Orta Anadolu’da, yaşadığımız topraklarda geçen bir uygarlığın günümüze kalan izleri olacak. Midas efsaneleri dilden dile dolaşır ve Frigler yaklaşık 3 Yüzyıl boyunca Orta Anadolu’nun

efendisi olur. Ancak, o kadar çok gizemi de hâlâ beraberlerinde taşıyorlar ki, Anadolu'nun hakkında en az şey bilinen gizemli uygarlığı olmaya devam etmekte.

Kim bu Frigler, Anadolu'nun yerli halkı mı, yoksa çağlar boyu göçmenlere yurt olmuş Anadolu topraklarının yurt arayan yeni göçmenleri mi? Bu sorunun yanıtı, arkeolojik ve epigrafik çalışmalar çerçevesinde irdelendiğinde, antik çağ kaynaklarında görüyoruz ki, tarihin babası Heredotos, Friglerin aslında Anadolu'ya dışarıdan geldiklerini bize bildiriyor.

Frigyalılar Makedonyalılarla yaşadıkları sırada Brigler diye adlandırılıyorlardı. Fakat Asya'ya göç ettikten sonra, isimlerini de oturdukları yerin adını da Frigya olarak değiştirdiler der Heredotos. Antik kaynaklarda, tarihin babası Heredotos'un Milattan Önce 5. Yüzyılda verdiği bu bilgiler, arkeolojik olarak irdelendiğinde, gerçekten Anadolu topraklarına Milattan Önce 1200'lü yıllardan itibaren her yönden göçlerin olduğunu görüyoruz.

Slaytta, bu göçlerin geliş yönlerini ve göçleri yapan toplulukların isimlerini görüyoruz. Burada Friglerle bağlantılı olan göç, Trakya üzerinden, Balkanlar'dan, boğazları aşarak, Anadolu'ya, özellikle Kuzey Ege ve Marmara Denizi'nin güney kesimlerine **Trak** kökenli göçmenlerin geldiğini görüyoruz. Bu dönem aslında Orta Anadolu'da yine, şu an üzerinde bulunduğumuz topraklarda bir imparatorluğun çöküşüyle birlikte başlıyor, Hitit İmparatorluğu. Başkenti Boğazköy yakınlarında Hattuşa olarak bildiğimiz, ünlü Hattuşa'nın yakılıp, yıkılarak Hitit İmparatorluğunun ortadan kalktığı süreçte, Anadolu'daki siyasi çalkantı, farklı yönlerden Anadolu'ya göçlerin olmasına neden oluyor. Hatta zaman zaman bu göçler Hitit İmparatorluğunun çöküşünde de etkili oluyor.

Yine antik kaynaklarda verilen bilgiler çerçevesinde, M.Ö.1200'lü yıllardan itibaren dalgalar halinde **Trak** kökenli kavimlerin arka arkaya Anadolu'ya girdiğini görüyoruz. Bu kavimler içinde Frigler, Finler, Bitinler isimlerini yine Heredotos ve Stragon gibi antik yazarların verdiği, bu kavimlerin özellikle Batı Anadolu'dan dalgalar halinde Sakarya Vadisi'ni takip ederek Orta Anadolu içlerine ilerlediğini görüyoruz. Frigler bu topluluklardan biri ve Heredotos'un sözünü ettiği, Makedonya'da oturdukları sırada Brig olan isimleri, Anadolu'ya göç ettikten sonra Frig şeklinde değişiyor.

Önce Marmara Denizi'nin güney kıyıları, daha sonra İznik ve Sakarya Vadisi'ni takip ederek, Kızılırmak Havzası'na kadar ulaşan Frigler, Milattan Önce 11. Yüzyıldan itibaren Orta Anadolu'da Ankara çevresinde görülmeye başlıyorlar. Nikomedia'lı tarihçi Arrianos ve Romalı tarihçi Justin, Friglerin Sangaryos, yani bugünkü Sakarya Nehri kıyısında Gordion adlı başkenti olan bir krallık kurduklarını anlatıyor.

Verilen bu bilgiler, arkeologların çalışması, araştırmaları sonucunda, gerçekten antikçağ yazarlarının doğruları bize aktardığını gösteriyor. 1890'lı yıllarda Alman Alfred ve Gustav Körte kardeşler, antik kaynaklarda verilen bilgiler çerçevesinde Frig Krallığının ve onların başkenti Gordion'un peşine düşüyorlar ve Anadolu'da Sakarya ile Porsuk Nehri'nin birleştiği noktada, Karadeniz ve Akdeniz'e eşit uzaklıkta olduğu antik kaynaklarda belirtilen noktaya geldiklerinde, bugün Yassıhöyük Köyü olarak bilinen, Polatlı'nın yaklaşık 23 km kadar kuzeyindeki yerleşimin büyük bir antik yerleşme olduğunu yüzey araştırmalarıyla saptıyorlar.

Sadece yerleşme değil, yerleşmeyle bağlantılı 100'ün üzerinde daha sonra örneklerini göreceğimiz, "Tümülüs" adını verdiğimiz soylu mezarların da varlığını saptıyorlar ve 1900 yılında ilk kez Gordion'da, isminin Gordion olduğu antik kaynaklarda belirtilen Frig Krallığının başkentinde 3 ay süren bir kazı çalışması gerçekleştiriyorlar. Bu kazı çalışmaları sonucunda elde edilen veriler gerçekten Gordion, Yassıhöyük olarak tanımlanan yerleşmenin, bir krallığın başkenti olabilecek niteliklere sahip olduğunu ortaya çıkartıyor.

1900 yılından sonra, 1950 yıllarına kadar Gordion'da bir daha çalışma yapılmıyor. 1950 yılında Pennsylvania Üniversitesi adına Amerikalı araştırmacılar ikinci dönem kazılara başlıyorlar, 1950'den 1974'e kadar aralıksız devam eden kazı çalışmaları Gordion'un Friglerin başkenti olduğunu bize arkeolojik olarak gösteriyor. 1974 yılından 1988 yılına kadar bir aradan sonra tekrar kazılar başlıyor ve hâlâ Pennsylvania ve California Üniversitesinden, farklı bilim dallarından araştırmacıların başkanlığında, Amerikalıların kazısı olarak Gordion'da, Frig başkentinde kazılar devam ediyor.

Bu kazıların bize gösterdiği sonuçlara değinmemiz gerekiyor: Burada yapılan kazılar, yıkılarak yok olan Hitit yerleşmesinin üzerinde, basit köy düzeyinde, tamamen

Balkan kültürü özellikleri gösteren çok zayıf temelli konutlar, Yassihöyük'teki kazı çalışmaları ve ele geçen ilk göçmenlere ait kalıntılar. Oldukça basit temelli, hafif malzemeyle yapılmış, dikdörtgen planlı, içinde fırınların, ocakların bulunduğu, basit köy düzeyinde yerleşimden oluşuyor ve arkeolojik olarak buradaki malzeme, Milattan Önce 12. Yüzyıla 9. Yüzyıl arasına tarihlendiriliyor.

Friglerin göçler halinde Anadolu'ya gelip, Gordion'da yerleştikleri dönemde, ilk arkeolojik kalıntıları, çok küçük kazı alanlarında kazılmış olmakla birlikte basit köy düzeyinde, başkent olmaktan çok uzak bir görünüme sahip. Ancak, 9. Yüzyıldan 7. Yüzyıla kadar geçen süreçte, Orta Anadolu bölgesinde günümüze kadar devam eden kazılar, Yassihöyük'te ele geçen malzemeyle büyük benzerlikler gösteren başka yerleşim merkezlerini de ortaya çıkartıyor ve bu haritada 9. Yüzyıla 7. Yüzyıl arasında Friglerin tamamen Kızılırmak ve Sakarya Havzası'nda geniş bir bölgede, Karadeniz'de Samsun yakınlarından Akalan'dan, güneyde Afyon'u da aşarak Burdur, Elmalı, Kuzey Lykya bölgesi olarak tanımladığımız Antalya'nın kuzey kesimlerine kadar geniş bir alanda krallık olarak Demir Çağ'ın güçlü bir siyasi gücü olduğunu bize gösteriyor.

Siyah yazıyla yazılmış olan yerleşim yerleri, kazısı yapılmış veya bir kısmı hâlâ devam eden Frig yerleşim merkezlerini gösteriyor. Bu yerleşim merkezleri içinde hemen Kızılırmak'ın batısında, Ankara yakınlarında Gordion, Ankara Hacı Tuğrul, önemli Frig merkezleri. Biraz daha batıya gittiğimizde Dorylaion, -modern Eskişehir'in eski ismi Dorylaion, şu an benim kazı başkanlığını yaptığım yer- Sivrihisar yakınlarında Pessimus ve daha güneyde Midas Şehri ve Afyon yakınlarındaki Köhnüş Vadisi en önemli Frig yerleşim alanlarını oluşturuyor.

Özellikle Sakarya Havzası'nda, Eskişehir, Kütahya, Afyon bölgesinde Frig araştırmalarının başlangıcıysa, 19. Yüzyılın başlarına geri gidiyor. 1800 yılında Albay Williem Martin Leake, İngiliz asker, ama aynı zamanda tarihi coğrafyacı, Mısır üzerine gittiği bir seferde, Anadolu içlerinden geçerken, kendisine bahsedilen büyük anıtları görmek için güzergahı değiştirip Eskişehir'in güneyine indiği zaman, Friglerin dinsel metropolü olduğunu bugün bildiğimiz Midas şehrindeki ünlü Yazılıkaya Anıtını buluyor, yani Friglerle ilgili ilk araştırmalar 19. Yüzyılın başlarına geri gidiyor. 19. Yüzyıl boyunca, Avrupalı gezgin ve seyyahların ilgi odağı olan bölge, ancak 1950'li

yıllardan sonra Türk araştırmacıların ilgi sahasına giriyor ve günümüzde de bu çalışmaları sürdüren meslektaşlarla birlikte Frig arkeolojisi üzerine çalışmaya devam ediyoruz.

Bir model, başkent Gordion ve çevresi, Sakarya Nehri, eski yatağını görüyorsunuz, Yassıhöyük, başkent Gordion, hemen onun yanında yer alan Küçükhöyük, bir başka yerleşim yeri, Aşağışehir ve başkenti mezarlık alanına bağlayan Kutsal Yol ve birbiri ardına sıralanmış 100 kadar soylu mezarından oluşuyor başkent alanı.

Buradaysa aynı başkent Yassıhöyük'te kazılar sonucunda ortaya çıkartılmış olan Frig tabakalarını görüyorsunuz. **Özellikle** Milattan Önce 9. Yüzyıldan itibaren bir krali merkez olduğunda Gordion, ortaya çıkartılan krali ikametgâhın planı bir sokak üzerine yerleştirilmiş olan, bizim "*Megaron*" adını verdiğimiz dikdörtgen planlı, girişi kısa taraftan olan ön hol ve onun gerisindeki ana salondan oluşan mekanlardan oluşan bir krali ikametgahın varlığı bugün biliniyor. Bu ikametgahın etrafı, yine yan tarafta gördüğünüz gibi, 9 m yüksekliğe kadar, orijinal yüksekliğinin 12-13 m olduğu düşünülüyor, taştan ve yine üst kısmının kerpiç olduğu düşünülen kulelerle korunan bir surla çevrili, korunaklı bir yerleşim alanı.

Kazılar bu alanda, sur içinde, mekânların ortaya çıkartılması noktasında yoğunlaşmış durumda ve üst üste Frig yerleşmeleri 9. Yüzyıldan 550 yıllarına kadar takip edilebiliyor kazılar çerçevesinde.

Yerleşimin bugünkü hali, kazı sonrası anıtsal giriş ve onun gerisindeki yerleşim alanları ve "*Büyük Tümülüs*" olarak tanımlanan, bugün belki de Frig Krallığının en güçlü, en büyük kralının yattığı mezar.

Aslında hiçbir şey yıkılmasaydı, Gordion Frig dönemindeki şekliyle kalsaydı neye benzeyecekti diye mevcut temelleri ayağa resim olarak da kaldırmaya çalıştığımızda ortaya çıkan manzara, hemen Sakarya Nehri'nin kenarında, verimli arazinin ortasında, doğal bir tepe üzerinde etrafı surlarla çevrilmiş, rampalı girişi olan, kulelerle korunan ve içinde yan yana dizilmiş megaronlardan oluşan işlek idari alanlar ve kralın oturduğu resmi ikametgâhların bulunduğu özel alandan oluştuğunu görecektik. Ancak ne yazık ki, bugün Gordion'a yolunuz düşerse, sadece bunların temel kalıntılarını görebilme şansınız olacaktır.

Gittiğimiz zaman göreceğimiz en büyük yapı, Kral Midas'ın sarayı olarak tanımlanan 3 no' lu megaronun bugünkü hali ve onun temel planını görüyorsunuz. 30 m'ye 17 m boyutlarında bir ön hol ve onun gerisindeki ana salondan oluşuyor ve yine kazılar gösteriyor ki, bu yapı içeriden asma katlı ve çatıyı taşıyan, belli aralıklarla yerleştirilmiş ahşap destekler bulunmakta. Temel planı böyle, ayağa diktiğimiz zaman ortaya çıkan görüntüyse bu.

9. Yüzyıldan 8. Yüzyıla kadar ilk ana yerleşim, Erken Frig Dönemi Yerleşimi olarak tanımladığımız tabaka, büyük bir yangınla sona eriyor. Öyle büyük ki tehlike, her şey olduğu yerde bırakılıyor, insanlar kenti terk ediyor. O nedenle tahrip tabakası olarak tanımlanan tabakada her şey son şekliyle korunmuş olarak kazılarda ortaya çıkartılıyor. Bu noktada da, ele geçen buluntulardan, çatının toprak dam olduğunu, iki yana eğimli, ahşap konstrüksiyonun ağırlıklı olarak kullanıldığı, ama saz ve onun üzerinde toprakla sıvanmış, bugün günümüzde köylerimizde kullanılan en ilkel örtü şeklinde olduğunu görüyoruz ve yanmış ahşap kütükler, ahşap direkler, taban üzerinde orijinal olarak ele geçirildiği için, bunları ayağa dikmek mimarlar ve restaratörler için çok kolay kâğıt üzerinde, ama ne yazık ki bunları arazide dikmek, hem arkeolojik çalışma prensiplerine ters, ama kâğıt üzerinde bizler bunları tamamlayıp, o dönemi canlandırmaya çalışıyoruz.

İki yana eğimli çatısı ve üçgen alınlık, semerdan veya beşik çatı, ikisini de kullanıyoruz ve içten tamamen ahşap konstrüksiyonla asma katın oluşturulduğu bir yapı söz konusu, tek ön hol ve onun gerisinde yer alan ana salondan oluşan bir konut söz konusu.

Yine kazıda ele geçen mermer ve kireçtaşından akroterler, üçgen alınlığın tepe noktasında alınlık **pervazlarının** kesişme noktasını kapatmak, dekoratif bir görüntü vermek için bizim "*akroter*" adını verdiğimiz bir elemanla süslendiğini görüyoruz. Bunları biraz sonra göstereceğim, bu cephelerin kayaya oyulmuş örneklerinden varlığını biliyorduk, ama kazılarda bunlar bu şekilde mimari eleman olarak da ele geçiyor.

Yine cephenin, gördüğünüz gibi kapı ve özellikle ön cepheyi kaplayan, baklava motiflerinden oluşan, kare çerçevelerle, panolarla süslü olduğunu görüyorsunuz. Bunlara ait bir kalıntı yok, kazılarda ele geçmiyor. Bu şekliyle duvarlar ele geçmiyor,

ancak ele geçen malzeme bu cephelerin bu şekilde süslendiğini bize gösteriyor, biraz sonra göreceğiz.

Gordion'da yapılan hemen 3 no'lu megaronun yanında önemli bir bina olduğunu, inşaat tekniği ve içindeki buluntulardan anladığımız bir başka mekânda tabanların tamamen mozaikle döşeli olduğunu görüyoruz. Bu mozaiklerin hepsi doğal çakılda, Sakarya Nehri'nin renkli çakılda, o dönemin sanatçısı tarafından estetik kaygıda gidilerek, çok farklı şekilde, tamamen geometrik motiflerden oluşan büyük bir taban mozağına dönüşmüş. Bu şekildeki mozaikler Antakya ve Gaziantep müzelerinde, belki görenleriniz, gidenleriniz vardır, çok büyük mozaik müzeleri var, ama bunların hepsi Roma Dönemi "tessera" dediğimiz camlardan yapılan mozaikler. Bunlarsa doğal çakılda, açıklı koyulu, tamamen estetik kaygıyı da ön plana çıkartarak yapılmış, onlardan çok daha önce, 4 Yüzyıl önce yapılmış olan mozaikler. Mozaiklerin ilk örnekleri Anadolu'da, taban mozağı, 9. Yüzyıldan itibaren Anadolu'da uygulanıyor ve bu kadar büyüğü de ilk kez Gordion'da 2 nolu megaronda ele geçiriliyor.

Biraz detay bakacak olursak bu taşlara, dama tahtası motifleri, baklava motifleri çok yaygın. Sadece mozaikler değil bu yapıları süsleyen, "ortostat" dediğimiz, bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesinde, Ankara'da, en güzel örnekleri orada sergileniyor Frig Uygarlığının, o seksiyonlarda bunların asıllarını görebilirsiniz, sadece mozaikler değil, yapıların özellikle temel, su basma seviyesinden itibaren, yaklaşık 1 m'ye kadar olan kısımları da doğal, yağmur, sel, kar gibi tehlikelere karşı duvarı korumak ve de yine bir dekorasyon amaçlı olarak, burada gördüğünüz, yaklaşık 75 cm yüksekliğinde, 50-60 cm genişliğinde, üzerinde gücü simgeleyen, kötü ruhlara karşı koruyucu olduğu düşünülen, karışık yaratıklardan oluşan kabartmalarla bezeli ortostatlarla kaplanıyor, yani Paksiding çok önce Frigler tarafından bu bölgede uygulanıyor. Sadece bunlar değil, burada gördüğünüz gibi, bir boğa, aslan başı şeklinde yüksek kabartma olarak, yine gücü, kötülüklere karşı koruyucu olduğuna inanılan aslan başta olmak üzere, bereketi ve gücü simgeleyen boğa, hızı simgeleyen at gibi, dönemin, günümüzde de hâlâ güçlü hayvanlarının kabartmalarıyla süslü.

Krali ikametgahlar böyle, hemen onların gerisinde yer alan, onlara sırt veren ve yaklaşık 100 m uzunluğunda, 8 tanesi tamamen ortaya çıkartılmış olan ve bir sokağa bakan “*teras yapılar*” olarak tanımlanan yapılarda sürdürülen kazılarsa, bu alanın resmi saray erkanına hizmet eden işliklerin, atölyelerin ve depoların olduğunu ortaya çıkartıyor. Kazılar bu alanda devam ettiği zaman, öyle anlaşılıyor ki, bir sokağa karşılıklı olarak açılan atölyeler bu alanda yer alıyor.

Yine teras yapılarında devam eden kazılarda, her şey yanarak olduğu yerde bırakılarak terk edildiği için, “*insto*” dediğimiz, olduğu şekliyle ele geçtiği için, onları yine ayağa kaldırmak bizler için kolay. Burada görüyorsunuz, büyük kaplar olduğu yerde kırılmış ve kalmış. Bu alanda ahşap bir tezgah izi tabanda izlenebiliyor. Dokuma tezgahı ağırlıkları, pişmiş topraktan, yüzlerce bu alanda ele geçiyor. Bir işlik olarak kullanıldığı malzemedan anlaşılıyor ve belki de Frig Döneminde bu alan burada gördüğümüz şekilde, Frigli kadınların dokumalarını yaptığı, erzaklarını depoladığı işlikler olarak kullanılmaktaydı.

Yangın sona erdikten, tehlike ortadan kalktıktan sonra, Frigler şehirlerine tekrar geri dönüyor ve bu kez o yaşadıkları acı olayları gömmek istercesine, geride bırakmak istercesine, eski yerleşmenin üzerine yaklaşık 4-5 m kalınlığında bölgede buldukları, kil yataklarından getirdikleri kille âdeta toprağa gömüyorlar. Yerleşimin bulunduğu alanı düzledikten sonra, burada yeniden bir kent inşa etmeye başlıyorlar.

Bunu aynen yakın zamanda yaşadığımız İzmit, Adapazarı Depremi gibi düşünün, çok az yıllar geçti, 9 sene geçti, ama her şeyin üzeri kapandı, yeniden aynı yerde binalar, ama bu kez güçlendirilmiş, yeni yönetmeliklerle inşa edildi. Frigli de bunun bilincinde, o tehlikeden geçtikten sonra, bu eski tabakanın üzerini kille doldurup kapattıktan sonra, eski plan üzerine daha gelişmiş teknikte ikinci şehirlerini inşa ediyorlar. Yine yerleşmenin etrafı bir surla çevrili, ama daha sağlam temeller, daha güçlü duvarlar ve bu kez çatıda ahşap toprak ağır dam değil, Yunanistan’da ve Anadolu’nun batı kesiminde de uygulanmaya başlanan çatı kiremitleriyle çatıları örtmeye, cepheleriniyse yine günümüz modern Paksiding’in eşdeğeri olan, kaplama levhası olarak tanımladığımız pişmiş topraktan yapılmış, üzerinde yine dekoratif hayvan veya geometrik motiflerden oluşan ve boyalı, renkli görüntüsüyle de karşıdan

bir estetik görüntünün de sağlandığı kaplama levhalarıyla kaplanarak çok daha gelişmiş bir ikinci kent inşa ediyorlar.

Kazılarda ele geçen çatı kiremitleri, bunlar 70-80 cm uzunluğunda, oldukça ağır çatı kiremitleri, yan yana getiriliyor ve üzerine de kapama kiremitleri, burada gördüğünüz şekilde. Temelin su almasını engellemek için de, yağmur suyunu temelden öteye atmak adına, burada gördüğünüz gibi, “çörten” adını verdiğimiz dere yataklarında biriken suyu dışarıya atan çörtenli kiremitler yaparak, tamamen yapılarını güvence altına alıyorlar.

Burada bu kaplama levhalarının ve çatıya ait filizler, simalardan örnekleri görüyorsunuz kazılarda ele geçen. Burada görüyorsunuz, delikler, bronz, ahşap veya demirden çivilerle bunlar üç noktadan, dört noktadan ahşapla desteklenen kerpiç duvara yan yana getirilerek yerleştirilip âdeta cephede hem cepheyi koruyucu, hem de cepheyi bezeyici bir görüntü elde ediyorlar.

Pazarlı, Çorum yakınlarında bir başka önemli Frig merkezi, burada gördüğünüz şekilde yine etrafı kulelerle desteklenmiş, surla çevrili bir krali yönetim merkezi. Burada yapılan kazılarda ele geçen pişmiş toprak levha ve çatı elemanlarını görüyorsunuz ve yine bu düzenleme de bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesinde sergilenmekte.

Bu kez Frigli askerleri görüyoruz, ellerinde kalkanları, uzun mızrakları, başlarında sorguçlu miğferleri, dizkapaklarına kadar çektikleri çizme veya deriden yapılmış çizme koruyucu ve günümüzün pantolonu belki de, vücudu, bacakları tam saran, seyis pantolonuna benzeyen bir pantolon ve üzerinde etekleriyle Frigli askerleri görüyoruz.

Frigler kendilerini görsel malzemede çok betimlemiş topluluklar değil. O nedenle onların kılık kıyafetlerini, fizyonomik görünümleri hakkında çok fazla bilgimiz yok. Antik kaynaklarda bize anlatılanlardan, örneğin Homeros der ki, “*Frigler, cesur, savaşçı bir topluluktur.*” Strabon der ki, “*Onlar çok barışsever bir topluluktur.*” Arianos der ki, “*Onlar çok mutlu insanlardı.*” Livius der ki, “*Cesaretten yoksun, köle ruhlu topluluklardı.*”

Çok farklı anlatımlar, bunlar bakış açısı, herkes istediği yönden bakıp, bu topluluğu nitelendirmiş. Ancak ne yazık ki Frigler kendilerini nasıl tanımlıyordu, bunu

bilemiyoruz, ama biz şunu biliyoruz: Yine **Panzanias'ın** bize anlattıklarından ünlü Kral Midas'ın babası Gordios çiftçiymiş, basit bir çiftçi. Öküzüyle tarlada çift sürerken, kartal gelip öküzün başına konunca, bunun bir şeye delalet olduğunu düşünüp, kahinlere sorunca kahin kadın der ki ona, *“Kim arabasıyla bu kente ilk kez girerse kral o olacaktır.”* ve Gordios ve eşi oğulları Midas'la birlikte kente ilk giren kişiler olunca Kral Midas olur.

Bu noktada, tabii ki bu işin mitos kısmı, ama oradan anlayacağımız nokta şu: Frigler çiftçi bir topluluktur. Friglerin yöneticileri de aslında köy kökenli insanlardı. Aristokrat bir sınıf değildi.

Sakarya Havzası'na doğru, batıya doğru döndüğümüzde, yolumuzu Ankara'dan batıya doğru çevirdiğimizde, Eskişehir-Kütahya-Afyon bölgesinin topografik yapısı düz değil, özellikle Eskişehir'in güney kısmı, Türkmen Dağı, Sündiken Dağları, Sivrihisar Dağları gibi engebeli ve 3. Jeolojik Zamanda oluşmuş volkanik kütlelerden oluşan bir engebeli yapıya sahip. Bu bölgede yapılan çalışmalar, özellikle Eskişehir Ovası'nda, şu anda bizim kazısını yaptığımız, modern Eskişehir'in 3 km kadar kuzeyindeki Dorylaion'da tıpkı Yassıhöyük gibi höyük tipi yerleşimin olduğunu gösteriyor, ama biraz aşağıya, Türkmen Dağları'na doğru indiğimizde, tamamen volkanik kaya kütlelerinin üzerinde yer alan kalelerde Friglerin iskan ettiğini görüyoruz.

Yine Yozgat yakınlarında, Kerkenez Dağı'nda yapılan çalışmalar, burada da kale tipi yerleşmelerin olduğunu gösteriyor, yani Frigler hem ovalı kesimlerde, su kaynaklarının yakınında, düz alanlarda höyük tipi, dağlık kesimlerde kale tipi yerleşmelerde iskan etmişler ve özellikle *“Dağlık Frigya Bölgesi”* olarak tanımladığımız Eskişehir-Kütahya-Afyon üçgeni içinde yapılan yüzey araştırmaları yoğun Frig yerleşmelerini bugün ortaya çıkartmış durumda.

Kale tipi yerleşmeler, bu bölgedeki vadileri sınırlandıran kaya kütlelerinin üzerinde yer alıyor. Midas Vadisi, Fındık Vadisi, Kümbet Vadisi, Köhnüş Vadisi gibi vadiler, bu yerleşmelerin yoğun olarak bulunduğu vadileri oluşturuyor. Biraz yakından bakacak olursak, kale tipi yerleşmeler dediğimiz zaman, doğal kaya kütlelerinin üzerinde yine doğal kayalarla oluşturulmuş, doğal savunma sisteminin içindeki iskanlardan söz ediyoruz. Bu da bize gösteriyor ki, Frigler kaya işçiliğinde de çok

üstün bir topluluk. Kayaya âdeta nakşediyorlar istediklerini, kayayı istedikleri gibi şekillendiriyorlar.

Yazılıkaya Midas şehri, bu kentlerin içinde en önemlisi, kutsal kent, günümüzün Kabe'si, günümüzün Kudüs'ü, günümüzün Vatikan'ı gibi bir şehir ve tüm ülkeye hitap eden en anıtsal kült yapıları Yazılıkaya Midas şehrinde yer alıyor.

Yazılıkaya Midas şehri deniz seviyesinden 1 300 m yüksekte ve Yazılıkaya Midas Vadisi'nde vadiye hâkim konumda, Frig kaleleri tarafından korunan bir yerleşme. Yazılıkaya'dan diğer Frig kalelerini görüyorsunuz.

İki manzara getirdim, aslında ikisi de çok güzel, Frigler bu bölgede yazın da kışın da gerçekten doğanın ortasında, biraz sonra bahsedeceğim doğa tanrıçasıyla iç içe yaşıyorlar.

Yine Yazılıkaya Midas Platosu'ndan Frig Midas Vadisi'ne bakış ve hemen Yazılıkaya'nın eteğinde kurulmuş olan, Frig yerleşmesinin hemen eteğinde kurulmuş olan günümüz modern Yazılıkaya Köyü. Geçmişle bugün iç içe yaşıyor, yine kopamadık, birbirimizle organik bağımız var ve modern Yazılıkaya Köyü hemen yanı başında, plato üzerinde yükselen Yazılıkaya Midas Şehri. Yazılıkaya'ya ulaşan yol, kışın ve baharın müjdecisi çiçeklerle birlikte Yazılıkaya Midas Şehri.

Bu şehirde ilk kez 1936-1937 yıllarında arkeolojik çalışmalar yapılıyor. 2. Dünya Savaşının başladığı dönemde ilk dönem çalışmaları sona eriyor, 2. Dünya Savaşı sonrasında tekrar kısa dönemli kazılar yapılıyor. Bugünse hiçbir çalışma yapılmıyor. 1948 yılından sonra sadece yüzey araştırmalarıyla kentte çalışmalar sürüyor.

Burada baktığınız zaman, tüm bu noktalar Friglere ait kayaya işlenmiş yapılarla, kült anıtlarıyla dolu. Kazı alanlarını görüyorsunuz ve burada özellikle kayaya oyularak yapılmış merdivenlerle inilen su sarnıçları çok önemli, çünkü su oldukça aşağıda, yaklaşık 200 m'lik bir seviye var ve yeraltı su kaynaklarına inen sarnıçlar Friglerin bu bölgede tüm kalelerinde gördüğümüz anıt yapıları oluşturuyor. Kayalara kabartmalar yapıyorlar, bunlar 1,5-2 m yüksekliğinde kabartmalar. Kült yapıları yapıyorlar, oyuyorlar ve buraya Yazılıkaya ismini veren, 17 m yüksekliğinde, yine 16,40 m genişliğinde, bugün Anadolu'nun bilinen yekpare kayaya oyulmuş tek anıtı yer alıyor, en büyük kült yapısı.

Yazılıkaya'ya, tekrar platonun üzerine bakacak olursak, ana kayaya açılmış atların çektiği arabaların çıktığı yollar, su sarnıçları, suya inen tonozlu geçitler ve geçitlerin, su sarnıçlarının içindeki çok ilkel de olsa kabartmalar. Bu kalelerde gördüğümüz, ana kayaya açılmış temel yuvaları ve yapıların duvarlarını oluşturan doğal ana kaya, ana kayayı işleyerek yapı duvarlarına çevirmişler. Bunu yaparken Frigli, aslında bölgenin tektonik durumunu da gözleyerek yapmış, depreme karşı da bir önlem almış oluyor, çünkü tüm yapıları Frigler kalelerde ana kayaya açılan temel yuvalarına yerleştirdikleri taşlarla inşa ediyorlar veya zaman zaman burada gördüğümüz gibi ana kayanın kendisini konut olarak üç boyutlu yontarak, gayet güvenli konutlar elde ediyorlar.

Aslında dünle bugün yine çok farklı değil, bölgenin bugün modern köylerini incelediğiniz zaman, ana kayaya oturtulmuş konutları görüyorsunuz. Ana kayaya oturtulmuş temeller üzerinde yükselen iki katlı günümüz modern evi ve aynen yine Frig Döneminde gördüğümüz iki yana eğimli, beşik çatılı megaron planlı, yan yana dizilmiş konutlar ve bu konutların kaya kütlesi üzerinde modern, yaşayan örnekleri. Aslında gelenek dünden köklenmiş, bugün köklü bir gelenek olarak, ileriye yönelik olarak da kullanılmaya devam etmiş. Depremde bu evler hiç zarar görmüyor, Kütahya bölgesinde bu köy, depremin yoğun hissedildiği bir köy, ama hiç kayıp yok.

Frig kalesi burada, hemen onun yanı başında, kaya kütleleri üzerinde yükselen, kurulmuş olan modern Fındık Köyü hemen yanı başında aynı mimari özelliklerle yaşamaya devam ediyor. Yine kerpiç, yine taş, yine ahşap, yine iki yana eğimli çatı ve onun üzerini örten kiremitler. Bu bölge aslında dünle bugün aynı yazgıyı paylaşıyor. Hâlâ bu bölgenin büyük bir kırsal kesiminde yaşayanı çiftçilikle geçiniyor, yine tarım ana geçim kaynağı, hayvancılık ona bağlı olarak başlayan ikinci bir geçim kaynağı, bununla birlikte doğanın ortasında tanrıya bereket, bolluk için dua eden topluluklar, verimli geçen hasadın sonrasında yine tanrıya şükür dualarında bulunan bir kırsal kesim egemen bu bölgede.

Tek tanrılılık, çok tanrılılık, bir süreç ve Frig dinine baktığımızda, yaşanan bölgenin ekonomik beklentilerinin belirlediği bir dinsel yaşam görüyoruz ve antik kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla, ana tanrıça Matar Kubileya olarak bilinen Frigler tarafından, ama Roma döneminde Kybele şekliyle, zaman zaman Sibel'in de

Kybele'den köklendiği, Sibel'in Kybele'nin değişik şekli olduğu noktasında birçok kez yazıların yazıldığı şekliyle, ana tanrıça kültü Friglerde egemen. Âdeta Anadolu'nun eskiçağ dinlerine baktığımız zaman, Milattan Önce 1. binyılın ilk yarısında ilk kez Friglerde tek tanrılığa yönelimi görüyoruz, çünkü her anıt Matar Kubileya için yapılmış Friglerde. Matar, Hint-Avrupa dil ailesi konuşuyor Frigler ve Frigçe Hint-Avrupa dil ailesine mensup ve Matar, bugün “*mother*” veya “*muhter*” şeklinde “*anne*” anlamıyla hâlâ Hint-Avrupa dil ailesinde yaşayan Avrupa dillerinde devam ediyor. Frig Döneminde “*Matar*”, Arapça Matar “*yağmur, bereket, bolluk*” demek. Bunları yan yana getirdiğinizde, aslında bakıyoruz ki biz, Frigler doğanın ortasında, doğayla bütünleşmiş, doğanın döngüsüne ayak uydurmuş bir dinsel yaşamı benimsemiş topluluklar.

Burada baktığımız zaman, tanrıçaya sunaklar yaptığını, her yıl ona kurban törenleri düzenlediklerini, sonra görkemli bir tapınağın inşasına Kral Midas'ın da bizzat katıldığını ve ona büyük saygılar gösterdiğini, hatta tanrıçanın heykelinin yanına panterler ve aslanlar yerleştirdiklerinden söz ediyor **diyordu Rusikolus** ve bunun sebebini de tanrıça ilk önce bu hayvanlar tarafından emzirilmişti deniliyor. Ormanlar kralı aslan, hâlâ günümüzde gücünü koruyor ve burada dağlık Frigya bölgesindeki bir kült anıtı içinde şaha kalkmış iki aslan arasında ana tanrıça Matar Kubileya kabartması tüm görkemiyle kendisine yönelenleri selamlıyor.

Friglerin ana tanrıçası sadece kabartmalarda değil, burada gördüğümüz şekliyle bir kadın, yüksek başlıklı bir kadın, gövde kısmı kırık veya burada, Gordion'da bulunan, Sakarya Nehri'nde iki parça halinde bulunan bir blok üzerinde yüksek kabartma olarak bir yapı içinde, cepheden, uzun giysili, elinde doğan veya atmaca olduğu düşünülen bir yırtıcı kuş, diğer elinde bir kase tutar şekilde günümüz geleneksel Türk köylü kadınlarından farksız, yaşmağı, başında oyalı yazması ve aşağı doğru uzayan örtüsü.

Yine bir kırık parça Anadolu Medeniyetleri Müzesinde, iki yana eğimli bir çatının içinde, yarısı kırılmış, ama buradan tanrıça yine yüksek başıyla bizi selamlıyor.

Boğazköy'de bulunan bir heykel grubundaysa, müzisyenlerle birlikte ana tanrıça Matar Kubileya, yine aynı giysiler içinde, çifte kaval çalan bir müzisyen, tef, lir çalan bir başka müzisyen.

Yine Lukretius Roma kaynaklarında diyor ki, *“Tanrıçaya hadım edilmiş rahipler gergin derili davullarını hafifçe çalarak eşlik ederler. Bu arada Frigya ezgileri çalan kavalın dokunaklı havası herkesi coşturur.”*

Antik kaynaklar der ki, Frigler birçok müzik aletinin bulucusudur ve Yunanlılar müzik aleti çalan birçok müzisyenin ismini Frigçe koyarlar, Frigya ismi taşıyan müzisyenler.

Burada, Gordion'da ele geçen iki kemik kaval görüyorsunuz ve ortada bir küçük parça üzerinde halay çeken Frigli genç kızları görüyorsunuz. Demek ki halay, kaval, doğa, hepsi iç içe bu bölgede.

Frigyen modu vardır, Frig makamı vardır klasik batı müziğinde, klasik Türk müziğinde. Frig makamı aslında Frig dönemine geri giden bir makam. Bu noktada, Profesör Doktor Bülent Alaner tarafından düzenlenmesi yapılan Frigyen modunda birtakım müzikler dinletmek istiyorum size. Aslında Anadolu kökenli müzikler bunlar ve şöyle söyleyeyim: Frigyen modunun biz Yunus Emre'nin ilahilerinde, yine Adnan Saygun'un Yunus Emre Oratoryosunda kullanıldığını biliyoruz ve Frigyen modu Milattan Sonra 325'te İznik Konsili, Hıristiyanlıkla ilgili kuralların belirlendiği ilk toplantıda kullanılması kiliselerde yasaklanan bir mod, sebebi de insanda uyuşturucu etki yaptığı için. Ancak, müzikologların yaptığı incelemeler şunu gösteriyor: Frigyen modu yazılı olarak belki yasaklanıyor, ama gizli olarak Frigyen modu günümüzde hâlâ ayinlerde uygulanmaya, çalınmaya, kullanılmaya devam ediyor.

Önce kavalla başlamak istiyorum. Klasik batı müziği, yani ben müzikolog değilim, ama müzikolog hocamızın, konservatuar müdürümüzdür, onun yaptığı çalışmalar çerçevesinde bu saptanmıştır. Tabii bu Marsyas'ı anımsatmak adına size dinletmek istediğim kaval sesi, Frigyen modu değil, ama şimdi dinleteceğim, bu Frigyen modunda bir kaval ezgisi ve Marsyas'ın Frigya ormanlarında dolaşırken çaldığı bu kaval Midas'ı çok etkiliyor elbette, lirin yerine açık havada çok daha yankılanarak insanı kendinden geçirecek bir ses olduğu için, Midas haklı olarak kavali lre tercih ediyor.

Evet, bu müzikle birlikte aslında Cattulus'un Frig Kybele ile ilgili anlatımlarına da değinmemiz gerekiyor. Diyor ki Cattulus:

“Haydi gidin garlalar Kybele'nin korularına hep beraber,

Hep beraber gidin Dindymus'un sahibesinin gezgin takımı.

Gidin hep beraber, izleyin Frigya'daki Kybele'nin evini, korularını, tanrıçanın.

Ziller çalar orada, davullar yankılanır.

Frigyalı flütçü ağır ağır çalar kıvrak flütüyle.

Sarmaşıklar dolanmış, başlarını sallar hızlıca Maenadlar orada.

Derin inleyişlerle kutlarlar orada kutsal ayinlerini.

Orada dolanıp durur tanrıçanın gezgin alayı .”

Burada aslında Friglere ait bir kült kabını görüyorsunuz ve yine halay çeken gruplar, bir lir ve aslan. Friglerin antik kaynaklarda geçen kült ayinlerinin somut arkeolojik kanıtları nelerdir diye baktığımızda, yine dağlık Frigya bölgesindeki kült yapıları olarak tanımladığımız yapılar karşımıza çıkıyor. 17 m yüksekliğindeki Yazılıkaya Midas Anıtı, aslında Gordion'dan tanıdığımız megaronların ön cephesinin kayaya iki boyutlu olarak yansımış örneklerini oluşturuyor. Hatta megaron 3'le aynı ölçülere sahip, 16,40 m genişliğinde ve bu anıt 17 m yüksekliğinde yekpare kayaya işlenmiş. İki yana eğimli çatısı, cephe ortasında girişi simgeleyen nişiyle birlikte. İlk kez 1800 yılında Avrupalı seyyahlar tarafından bulununca, bu bölgenin araştırılmasına başlanıyor.

Detay baktığımız zaman, 1,63 m boyundayım ben, 2 m yüksekliğinde bir kapı açıklığını simgeleyen niş söz konusu ve iki yana eğimli çatısı tamamen geometrik motiflerden oluşan kabartmalarla süslü. Tıpkı pişmiş toprak levhalar gibi ve cephe geometrik motiflerden oluşan bezemelerle tamamen süslenmiş durumda. Törenler sırasında nişin içine tanrıçanın heykeli getirilerek “*epifani*” olayı gerçekleştiriliyor, yani kayaların içinde yaşayan tanrıça, belli dönemlerde kendine inananlara görünerek, onlara bolluk, bereket bahşediyor veya şükranlarını kabul ediyor.

Burada görüyorsunuz, tabii bu anıt ciddi bir tehlikeyle, son yıllarda giderek artan çatlakların genişlemesiyle ciddi bir tehdit altında, bunun için birtakım ciddi

çalışmaların yapılması gerekiyor. Burada görüyorsunuz, belli kısımları kabarıp, volkanik tüfe oyulduğu için kabuk halinde yere düşerek parçalanıyor ve ortadaki çatlak özellikle bu mevsimde su alıp donuyor, hava ısınınca eriyor ve çatlak derinlemesine, kılcal çatlaklar da normal çatlağa dönüşmeye başladı. Aşağıdan tuzlanma nedeniyle motifler de yukarı doğru kaybolmaya başladı.

Sadece Yazılıkaya Midas Anıtı yok Midas şehrinde, bitmemiş anıt olarak tanımlanan, batı yönde bir başka anıt daha var, Frigli de bundan muzdarip olmuş ki, bunların doğa koşullarından etkileneceğini, âdeta kayaların içine gömercesine, önce bir şemsiye oluşturup, o şemsiyenin doğrudan yağmur, kar ve rüzgarın anıtın yüzeyini yalamasını engellemek adına, 1-1,5 m'lik içeri doğru âdeta kayayı işlemiş, ama bir şey olmuş ki bu anıt yarım kalmış, tamamlanamamış ve şurada, çizimde gördüğünüz kadarıyla, yukarıdan aşağıya bitirilerek bu anıtlar yapılmış. Kayanın kendisi doğal iskele olarak kullanılmış, taş ustaları bunların üzerinden taşı aşağı doğru ince ince işleyerek âdeta anıtı kayaya nakşetmiş.

Burada tabii önemli olan, Friglinin geometrik motiflere olan düşkünlüğü. Her yerde çerçeveler içinde baklava motiflerini görüyoruz. Yazın görüntüsü, kışın da böyle bir manzara sizi karşılıyor. İkisinde de anıtların görkeminden kayıp yok.

Aynı bölgede, benzer bir başka kült anıtı, "*Areyastis Anıtı*", yine dikkat ederseniz aynı şekilde bir şemsiye var âdeta, doğal bir şemsiye içinde Areyastis Anıtı yer alıyor kaya yüzeyinde. Bu anıtın en büyük, güzel bir özelliği, en uzun kült yazıtını da içermiş olması ve bu anıtların üzerinde Matar ismini görüyoruz, tanrıçanın ismini bu yazıtlarda görüyoruz.

Frigler alfabetik yazıyı kullanıyor, Hint-Avrupa karakterli bir dil kullanıyorlar, ancak ne yazık ki bugüne kadar dilleri okunabilmiş olmakla birlikte, çözülmüş durumda değil. Belli kelimeleri, Hint-Avrupa dil ailesinden olup, hâlâ kullanılan veya Eski Yunanca gibi çözülmüş dillerdeki kelimelerden belli kelimelerin anlamlarını bilebiliyoruz, ama onların dilleri henüz çözülmüş değil. Ayrıca Hititlerde olduğu gibi, kil tabletlerden oluşan arşivleri de yok veya dilin çözümünde yardımcı olabilecek Hititçe-Frigce, Yunanca-Frigce, Aramice-Frigce gibi çift dilli yazıtlar da bugüne kadar bulunmuş değil.

Friglerin balmumu üzerine yazdıklarını biliyoruz. Özellikle metal kapların üzerine döktükleri balmumları üzerine iki kelimelik, üç kelimelik yazılar yazdıklarını biliyoruz. Arşivler yok muydu? Belki ahşap kullandılar, belki balmumu tabletleri kullandılar, onlar da günümüze ulaşmadı.

Bu anıtların anıtsal örnekleri, 11 tane bölgede ana tanrıçaya yapılmış ve bu noktada âdeta bir bekçi kulübesi gibi derenin hemen önündeki kayalığa yapılmış ve karşıdan bakıldığında üç boyutlu bir yapı izlenimi veren bir başka kült anıtı görüyorsunuz.

Zaman içinde Köhnüş Vadisi'nde, Afyon'da alüvyonun, yağmurun, dış koşulların araziye ne kadar değiştirdiğini de anlayabiliyoruz, "maltaş" adı verilen, içinde hazine saklı olduğu için yöre halkı tarafından maltaş adı verilmiş, bir başka anıt âdeta toprağın içine gömülmüş durumda. Şu an dörtte birlik kısmını görebiliyorsunuz ve vadi seviyesi yaklaşık 5 m dolmuş durumda. Su seviyesi yüzeye çok yakın, burada su pompalarıyla su boşaltılarak çalışma yapılıp, anıtın tamamının ölçümleri arkeologlar tarafından yapılmış durumda. Ancak, bugün yine gördüğümüz kısım, ardı şu kadar ve öndeki kazı alanından küçük bir kısım korunmuş ve ortada burada da aynen Yazılıkaya'daki gibi bir kapı var, kapıyı simgeleyen niş var ve anıt bugün maalesef eridi, yani alt kısmı yok.

Emre Göl'ün hemen yakınında Aslankaya Anıtı, aslında bu anıtların, yani bir cephe görüntüsü veren, "fasat" adını verdiğimiz bu anıtların işlevi hakkında bize somut bilgi veren en önemli anıtı oluşturuyor. Yine bir büyük kaya kütlesi üzerine 9 m yüksekliğinde bir anıt, yan yüzleri düzleşerek bir yapı şeklinde işlenmiş. Üçgen alınlık ortasında yine koruyucu hayvanlar yer alıyor, tamamen geometrik motiflerden oluşmuş. 80'li yıllarda alınan fotoğrafta şuradaki detaya dikkatinizi çekmek istiyorum: Hiçbir şey yok, gayet sağlam, 90'lı yıllarda içinde hazine olduğuna inanıldığı için bu kısım patlatılmış durumda ve bu anıtın her iki yanında devasa kabartmalar var ana kayada.

Daha da acısı, anıtın ortasındaki nişe dikkatinizi çekmek istiyorum: Bu nişin içinde aslanlarla ayakta duran Kybele'yi 50'li yıllarda, 60'lı yıllarda rahatlıkla görebiliyoruz Matar kabartmasını. Burada ilginç olan 2 m derinliğindeki bu nişin içinde iki tarafa doğru açılan kapı kanatları da kayadan birebir kapı örneğinde işlenmiş, yani

gerçekten Frigli bu kayanın içinde bir yapıyı algılamış ve algılatmak istemiş, çünkü ölümsüz tanrıça, ölümsüz kayaların içinde yaşar ancak ve Frigli bu ölümsüz kayayı bir tapınağa dönüştürerek, gerçek anlamda tanrıçanın evini nakşetmiş kayaya. Aslankaya Anıtında iki tane kapı kanadı da işleyerek, düşüncesini birebir kayada somutlaştırmış. Hatta kapının, şurada çizimde göreceksiniz, kilidine varıncaya kadar işlemiş kabartma olarak. Hatta kapının ahşaptan yapıldığını gösterecek kavala başlarını da, çivilerin başlarını dahi işlemiş kayaya. Bu noktada, 90'lı yıllarda patlatılmış şekliyle bu şekildeyken anıtımız, 2000'li yıllara geldiğimizde, şurada bakın, bu kabartmayı görüyorsunuz, ama burada yok ve burada bir delik var. Tamamen tanrıça yok olmuş durumda. Tamamen parçalanmış, bugün sadece resimlerde kaldığı şekliyle biz bu anıtın orijinal görüntüsünü biliyoruz.

Evet, büyük anıtlarımız, küçük anıtlarımız, büyüklerin yanı sıra, 3 m, 2 m yüksekliğinde yine birebir tanrıçanın tapınağını simgeleyen büyük camiler vardır bizim yaşadığımız alanlarda, mahalle camileri vardır, mescitler vardır, hepsi ibadettir. En büyüğünden küçüğüne doğru aynı gelenek Frigli'de de var, bu kez Yazılıkaya'nın biraz dışında, çok daha küçük bir anıt, fasat yapmış kayaların üzerine.

Biraz daha gidelim, daha küçük bir kaya bulmuş, bu kez sadece nişi yapmış, kapıyı yapmış, tanrıçayı koymuş içine, onları görüyoruz, ama bugün, 2002'den itibaren yok. Yine yok tanrıça, yani ilk bulunduğu yıllarda Hollandalı araştırmacı Emily ... bu anıtı buluyor ve bakın, 50'li yıllardaki fotoğraftır bu, 50'li yıllarda Frig arkeolojisine çok hizmet etmiş Hollandalı bir araştırmacıdır. 10 yılı bölgede dolaşarak geçmiştir ve herkes tanır çocukluklarında, bugün 70-80 yaşlarında olan amcalarla konuştuğumuz zaman, çoğu eşlik etmiş ... at sırtında bu bölgeyi keşfederek ve onları çizerek günümüze bırakıyor. Biz gittiğimizde bu şekliyle bulduk, belgeledik, çizdik, ama en son gittiğimizde bu şekliyle karşılaştık.

Yapıyı, tamamında belki kaya izin vermemiş, ama bakın bunun bir yapı olduğunu hemen şuraya akroterini yaparak yapıyı algılamak istediğini Frigli bize anlatmış.

Bir başka anıt yine aynı bölgede, 80'li yıllarda tüm, ama bugün bu şekilde, yarısı dinamitle patlatılmış, dinamit fitili ve düşen parça da burada ve bu doğanın ortasında bunlar ve Afyon, biraz önce gösterdiklerimin hepsi Afyon'da.

Eğer yolunuz Anadolu Medeniyetleri Müzesine düşerse, bu anıtların kayadakinin birebir kopyasını bu kez Gordion ve bu bölgede, bahçeli evlerdeki Frigli, kayayı bulamadığı için bir kumtaşına bu şekilde nakşetmiş. Düşünce yine aynı, dağlık Frigya bölgesinde kayada algılarken tanrıçayı, Ankara Bahçelievler çevresindeki Frigli bu kez bir taş üzerine yine konutu içinde tanrıçayı nakşetmiş ve önünde ibadet etmiş bu kez.

Yine Afyon bölgesinde bir başka, çok küçük, ama ne yazık ki son şeklini bilmiyorum, buna gidemedim, umarım yaşıyordur, bunun da içinde yine tanrıçayı görebilme şansınız var.

Bunlar anıtsal tapınaklar, onun yanı sıra Frigli kayada tanrıçayı algılamaya devam ediyor ve bu kez tanrıçaya ulaşan yolu, basamaklarla yaparak, arkasına da tanrıçanın çok basit, idol şeklinde dediğimiz, stilize bir varlığını koyarak, bir başka ibadet yeri oluşturuyor ki, biz buna “*sunak*” veya “*altar*” adını veriyoruz. Bunların önünde de geniş alanlar ibadet yeri ve bu alanlarsa adakların yerleştirildiği basamaklar. Bunlardan sayısız örnek var bu bölgede. Subaşı, tarlabası, yol kenarı, bunlar Friglerin en yaygın kült yapılarını oluşturuyor. Örnekler çok fazla, basamaklı anıt olarak geçiyor ve bunlar tarım arazilerinde Friglerin yaşam alanlarında yer alıyor.

Aynı şekilde bu basamakların gerisinde tanrıçanın ne şekilde algılandığına bakarsanız, şurada göreceksiniz, böyle disk şeklinde bir baş ve yüksek iki tane omuzdan oluşan kayada tanrıçayı algılamış bu kez. Belki şekil olarak, insan olarak yapamamış, ama tanrıçayı algılamış. Bunu yine Anadolu Medeniyetleri Müzesine giderseniz, 10 cm’lik bir kumtaşında da algılamış, tanrıçayı stilize olarak yapmış, önünde bir kurban, adak levhası yapıp, etrafını da kabartmalarla bezemiş. Av törenleriyle ilgili bir adaktı herhalde bu. Bu şekilde minyatür bir adak yeri de yapmış veya bu şekilde, evlerde geçen şekliyle, disk şeklinde, taşınabilir, tanrıçayı algıladıkları idoller de yapmış.

Bunun yanı sıra, parası olmayan köylerde veya çok küçük alanlarda, bu kez sadece niş yapılmış. Kayanın içine giden, tanrıçaya ulaşan yollar yapılmış. Atlarlar, fasatlar ve nişler Friglerin ana tanrıça için yaptıkları en önemli kült yapılarını oluşturuyor.

Yine antik kaynaklarda bize anlatıldığı kadarıyla Frigyalılar, tanrıçanın kışın uyuduğuna ve yazın uyandığına inanarak, kışın ona ninniler söylerler ve yazın onu uyandırmak için şarkılar söylerler. Tıpkı günümüz köylüsünün Ekim ayında tohumu toprakla buluşturduktan sonra, tanrıdan bereketli bir dönem dileyip, hasatla, hasat şenlikleriyle birçok harman yerinde düzenledikleri törenlerle şükran duygularını dile getirdikleri gibi.

Mezarlar, evet, dinsel yapıyla bağlantılı olarak mezarlardan da söz etmemiz gerekir. Friglerde özellikle soylu ve kral mezarlarının ne şekilde olduğunu biliyoruz. Halka ait mezarlar bugün bulunmuş durumda değil veya çok az ve bunlar basit toprak mezar şeklinde, ama dağlık Frigya bölgesinde, kale tipi yerleşmelerin olduğu alanlarda burada gördüğümüz şekliyle anıtsal kaya kütlelerinin üzerinde yine devasa aslan kabartmalarının koruduğu basit bir girişin içindeki oda mezarlara aile mezarları olarak gömülüyor Frigler.

Ne yazık ki, bu anıt Afyon'daki bir deprem sırasında bu kaya kütleleri yıkılıyor, bir başka kaya mezarı söz konusu, ama burada görüyorsunuz, yıkılmış, aslan kabartmasının bir kısmı kalmış, ama bu da tamamlandığı takdirde, biraz evvelki mezarla aynı.

Bu mezarların içleri oda şeklinde dedim, aynen yaşadıkları mekânı kayaya nakşetmişler. Ölülerin yatırıldığı divanlar, mobilyaları taklit eden ayakları, yatakları ve iki yana eğimli beşik çatının tüm ahşap detayları. Orta dikmeler, mertekler, kirişler aynen, birebir yaşanan mekânın ikinci dünya, ikinci yaşam umuduyla kayaya oyularak, aileleriyle birlikte, ölen fert aynı sülaleden gelip, bu mezarın içinde yatırılıyor. Diğer ölünün kemikleri bir tarafa toplanıyor, yeni gömü alana, mezar odasının içine yerleştiriliyor, ikinci yaşamda kullanılmak üzere giysili ve eşyalarıyla birlikte.

Bu bölgede çok sayıda kaya mezarı var. Kalelerin eteklerinde, kalelerin yakın çevresindeki kaya kütlelerinde. Burada yine görüyorsunuz, âdeta kayalara açılmış pencereler şeklinde oluyor bu mezarların girişleri ve içleri biraz evvel gösterdiğim donanımlı örneklerden bu şekilde, çok basit, ama yine bir konutun içini gösterecek şekilde işlenerek kaya oluşturuluyor. Yine ahşap hatılları görüyorsunuz, iki yana eğimli çatılarıyla birlikte.

Bunlar kaya mezarları, ama Gordion ve Ankara'ya geldiğimiz zaman, özellikle Ankara'da, Atatürk Orman Çiftliği, Bahçelievler, Anıtkabir alanı, Hacı Bayram Camiinin çevresinde ve ODTÜ'nün kampus alanı içinde çok sayıda Friglerin gömüldüğü Tümülüs mezarlar 1930'lu yıllardan itibaren kazısı yapılarak alan temizlenmiş ve buradan çıkan buluntular da Anadolu Medeniyetleri Müzesinde teşhir edilmekte şu an.

Burada söylemek istediğim, burayla ilgili çok önemli bir şey var: Anıtkabir için yer aranırken, bugünkü yer seçiliyor, çünkü Ankara'ya hâkim, her yerden görülebilen bir stratejik nokta. Anıtkabir alanına gidildiği zaman, burada Tümülüslerle karşılaşılıyor ve bu Tümülüslerin kazısı yapıldıktan sonra Anıtkabir oraya inşa ediliyor, yani Frig soylusunun gömüldüğü yer de aslında bizden farklı bir düşünceyle seçilmiyor. Yine dünle bugün arasında bir köprü var.

Gordion başkent, Ankara başkent, ne kadar Polatlı'yla aramızdaki mesafe? Düşündüğünüz zaman, aslında temel stratejiler dünle bugün arasında hiç de farklı değil. Frigli olsun, Urartulu olsun, aslında kaygılarımız aynı, düşüncelerimiz aynı, duygularımız aynı.

Gordion'da yapılan çalışmalarda 100'ün üzerinde Tümülüs bulunmuş durumda ve bunların içinde en anıtsal örnek Büyük Tümülüs. Bugün gittiğiniz zaman içine girebileceğiniz Tümülüs, 1950'li yıllarda kazılıyor. 53 m yüksekliğinde, 350 m çapında, bugün Anadolu'nun bilinen 2. büyük Tümülüsü.

Zonguldak maden işçilerinin gayretleriyle mezar odasının yeri tespit ediliyor ve yine 75 m'lik toprak alındıktan sonra 75 m'lik bir galeri inşa ediliyor maden işçileri tarafından ve bu galerinin içinden ahşap mezar odasına ulaşıyor ve mezar odasının içine girildiği zaman da 300'ün üzerinde buluntularıyla Friglerin adını bilemediğimiz ünlü kralının mezarına ulaşıyor. Bugün bu mezarın minyatür bir örneği Anadolu Medeniyetleri Müzesinde ve Gordion Müzesinde sergilenmekte.

İçindeki buluntulara geldiğimiz zaman, ahşap kütükten oyulmuş bir lahit, giysili yönetici yatıyor ve mezar odasının içi sayısız ahşap, bronz eserlerden oluşan armağanlarla dolu. Mezar odasına girildiği zaman, ahşap mezar odasında şurada gördüğümüz kısım burada bu şekliyle ve şurada iskeleti görüyor olmanız lazım. bunun üzeri ketenli, yünlü bir dokumayla örtülü şekilde, hemen başının yanında yine

yere düşmüş, bir kumaş torbanın içinde yere saçılmış fibulalarıyla kralımız yatıyor. Bunun kafatası etlendiriliyor ve etlendirildiği zaman da görüntü bu şekilde karşımıza çıkıyor. Bu yüzü etlendirme tekniği kullanılarak fizyonomik görünümü elde edilen ilk ve tek örnek bugün için. Tabii ki, o mitoslardan etkilenecek, burada görüyorsunuz kulaklar da eşek kulakları şekline dönüştürülmüş.

Burada şunu söylemek istiyorum: Acaba bu mitos, eşek kulaklı Midas, gerçekten fizyonomik bir bozukluk vardı da onu mu bize anlatıyor, yoksa bir yarışmanın gülünç boyutu mu bu? Bunların Trak kökenli olduklarını söylemiştik. Trakya bölgesinde, Balkanlarda yine yapılan etnografik çalışmalar çerçevesinde kulak kıllarının uzatılıp bükülmesinin bir soyluluk alameti olduğu, bir gelenek olduğu biliniyor. Friglerin de, Kral Midas'ın da eğer köken olarak Trak kökenli olduğunu kabul ediyorsak, acaba bu geleneği kendi döneminde devam ettirdiği için, bunu gören Yunanlılar da bunu çok garip bir adet kabul edip, komik bir hayvana, aslında çok sevimli, ama eşek kulaklı ibaresi bizim cezalandırmak için de kullandığımız, bize o kadar yerleşmiş bir deyim ki, acaba gerçekten böyle bir geleneğin devamı olarak, kulak kılları uzatılıp bükülerek böyle bir görünüme mi sahipti Midas sorusunu akla getiriyor.

Bu tabii ki tartışma götürür, ama şunu söyleyeyim: Gerçekten, örneğin bazı ülkelerde hâlâ soyluluk belirtisi, farklı bir sınıf oluşturmak için bebekler doğduğu zaman başları biliyorsunuz sert bir şekilde bağlanıyor ve başları uzun olarak gelişimi sağlanıyor. Bu kulak da belki böyle bir şey olabilir. Bunu düşünmemiz gerekir tabii ki.

Dünle bugün arasında yine köprü kurmak istedim, burada görüyorsunuz, orijinal, gittiğiniz zaman da bu mezarı görebilirsiniz. Tamamen ahşap kütüklerden, çivi kullanılmaksızın, geçme tekniğiyle, üst üste bindirme tekniğiyle yapılmış bir mezar odası. Bu mezar odası ikinci kez ahşap kütüklerden oluşan bir korumaya alınıyor, bunun etrafı bir kez daha taş duvarla örtülüyor. Ondan sonra bunların aralarına küçük mıcır taşlar doldurulup, üzerine kil, onun üzerine toprak yığılmaya başlanıyor. Böylece yukarıdan gelecek olan basınç, yataya dağıtılıyor ve kil de sertleştiği için, basıp çökmesini tavanın engelliyor.

Bu noktada, bugün Anadolu'da, daha doğrusu Avrupa'da bilinen tek sağlam ahşap mezardır Büyük Tümülüsteki ahşap mezar, ama Kütahya ve Eskişehir

bölgesine geldiğiniz zaman, bu ahşap evlerin hâlâ yaşadığını görüyoruz. Samanlık olarak kullanılan bu ahşap evler tıpkı Frig geleneğindeki ahşap odalar gibi, burada yaşamaya devam ediyor, ama ne yazık ki bunlar da yok oluyor, çünkü artık bunlar terk edilmiş durumda köylerimizde. Ahşabı yakmak üzere satılıyor ve 750-1 000 lira arasında bu ahşap evlerin değeri. Tamamen geçme tekniğiyle yapılmış, hiçbir şekilde çivi kullanılmamış bu evlerde, daha doğrusu bu samanlıklarda.

Mezar odasına tekrar geri döndüğümüzde, mezar odasının planı ve buluntularını görüyorsunuz. Yine Anadolu Medeniyetleri Müzesinde bu eserler sergileniyor, bugün yine dünyanın en sağlam kalmış, tek eserleri bunlar. Farklı ahşap cinsleri, kakma, oyma, aynen Sakarya'nın çakıltaşları gibi tamamen farklı ağaç cinsleri, koyu ve açık ağaçlar, geçme tekniğinde, geometrik motiflerden oluşan parçaların birleştirilmesiyle oluşturulmuş servis sehpalарına dönüşüyor ahşap ustalarının elinde. Ahşap sehpalарın üzerinde yüzlerce bronz kapacak mezar odasının içinde ele geçiyor. Burada bu planı ve buluntuların buluntu şeklini görüyorsunuz. Ahşaplar olduğu yere çökmüş, hatta kazı yapan Rodney Young diyor ki, *"Ayağımı mezar odasının içine attığım anda, nefis çam kokularıyla birlikte, çıtırtılar duymaya başladım."* Gözünün önünde o güne kadar kapalı olduğu için korunan ahşap masalar olduğu yere, havayla temas ettiği için çöküyor.

Bu noktada şunu da söylemem lazım: Tümülüsler kaya mezarlarından farklı olarak tek kişilik mezarlar, Tümülüslerde sadece bir kişi gömülüyor, çünkü bir daha açılmamak üzere dolgu üzerine kapatılıyor ve o nedenle Amerikalı kazıcılar da mezar odasına girebilmek için, duvarın ahşap bir kısmını keserek giriyorlar. Havayla temas ettiği anda da, çıtırtılar eşliğinde tüm ahşaplar olduğu yere, burada gördüğünüz gibi çöküyor ve üzerindeki bronz taslar olduğu yere çöküyor.

Bu arada demir ayaklar üzerinde yükselen büyük kazanlar, sıvı karıştırma kapları ve günümüz hamam tasının atası olan göbekli tas var. Dünle bugün arasında yine bir başka köprü, dünle bugün arasında hiçbir fark yok. O zaman bir içki kabı, şu an hamamda dökme taşı, sadece işlevde küçük bir değişiklik var, ama buluntulara bakacak olursak, ahşap eserler gerçekten Anadolu Medeniyetleri Müzesinin en nadide eserlerini oluşturuyor. Amerikalılar uzun yıllar bunları teker teker restore ettiler ve bunlar bugün sergileniyor.

Burada gördüğünüz, ahşap mobilya aksamları, hayvan mücadeleleri ve bu da bize gösteriyor ki, Frigler ahşap işlemede, mobilya sanatında usta topluluklar. Bugün Ankara'nın mobilyaları ünlü değil midir? Tercih edilmez mi? Buyurun bakalım, Friglerle biz değil miyiz, onu size bırakıyorum.

Angora yünleri neden ünlüdür? Friglerin yünlü dokumaları “*tapates*” adıyla, kilimleri antik çağ dünyasının bir numaralı istenen eşyaları, eserleri arasında yer alıyor. Sivrihisar kilimleriyle Frig motiflerini karşı karşıya getirin, aynıdır. Moher yünü, dokumalardan çok az örnek olmakla beraber, Tümülüslerde ele geçirilmiş, Tiftik Keçisi ve Çorum bölgesinde, onu da söylediler, Frig kelimesi genç, taze kızlar için söylenirmiş.

Burada görüyorsunuz, ahşap küçük oturaklar, tabureler, yine farklı ahşap cinsleri kullanılarak ve fildişi kakmalarla da bezenmiş şekilde. Bronz, kaseler, hamam tasları ve hemen sağ üstte, günümüzdeki çengelli iğnenin atası olan “*fibula*”lar. Giysileri tutturmaya yarayan fibulalar, Frigler tarafından Anadolu’da moda olarak kullanılıyor ve Friglerden sonra bu gelenek, tabii Frig öncesinde de başka topluluklarda var, ama Anadolu’daki bu modanın başlangıcı Friglerle birlikte.

İçki kazanlarının detayları, Anadolu Medeniyetleri Müzesinde görebilirsiniz. Üç halkalardan bir yerlere tutturulabiliyor ve en ince detayına kadar yine doğu mitoslarındaki koruyucu yaratıklarla korunan tutamakları var.

Bronz döküm taslar ve biraz evvel söyledim, müzede bunu görebilirsiniz, hemen bu kaseğin yanında balmumu üzerine Frig alfabesiyle yazılmış bir kelime. Makara kulplar, bunlar tamamen Frig metal ustalarının icadı. Ahşabın yanı sıra Frigler metal işçiliğinde de çok ünlü. Fibulalar, burada görüyorsunuz, hemen şurada bir kaya kabartmasının üzerinde tutturmak için kullanılmış, hem kendisi, hem kabartmada.

Kemerler, ahşap mobilya parçaları ve oyuncaklar. Fildişi plakalar mobilyada kullanılan ve metal taklidi çanak çömlek, sadece metal değil, birebir metal taklit eden, zengin metal kullanırken fakir de onları taklit eden, yine makara kulplu kapları kullanıyor, tek renkli veya boya bezemeli. İlginç bira kapları ve içki boşaltma kapları, bunları sadece tek renk yapmıyor, boyuyor veya burada bira, Friglerin en önemli

içkisi, arpadan yaptıkları birayı içebilmek için süzgeç yapıyorlar ve arpa taneleri bu süzgece takılıp, birayı bundan süzerek içiyorlar.

Çok ilginç, tabii ki yine Frig estetik zevkini yansıtan mozaikten kaya anıtına kadar, dama tahtası motifinin kullanım şeklini görüyorsunuz. Yine çok akıtacaklı, çok büyük içki kapları, tamamen Frig uslubunda ve büyük içki karıştırma kapları, tamamen geometrik motiflerle bezenmiş içki karıştırma kapları ve onların içildiği yine makara kulplu çok güzel kaplar. Fakir Friglinin metal taklidi yaptığı yan taraftaki pişmiş toprak örnekler, yani zengin-fakir kavramı o dönemde de var, kristal bardak da var, plastik bardak da var, ama form aynı biliyorsunuz, Paşabahçe hepsini yapıyor bizim için. Özel kaplar, yine bu şekilde, ördek şeklinde, Anadolu Medeniyetleri Müzesindeki özel amaçlı kaplar. Frig yazısı, aslında yazımızdan çok da farkı yok. Bir kulp üzerinde yazılan A harfi, Y harfi, K harfi gibi benzer, kulpun üzerine de yazıyor, kayanın üzerine de yazıyor, anıtın üzerine de yazıyor, yani okuyazar bir takım söz konusu.

Dünle bugün köprüyü, grafik tasarımı üzerine çalışan genç öğrencilerle yaptığımız çalışmalarda, dünün mozağından, günümüz mozağına, geçmişin kavalından, Marsyas'ın kavalından günümüz panflüt veya çifte kavalına hayat devam ediyor. Bizler de yüzey araştırmamızda böyle bir konutun, önünde resim çektirerek, belki bir 100 yıl sonra günümüzde hâlâ bunların kullanıldığı, bizim de tarih olduğumuz bir dönemde birileri tarafından anlatılacaktır. Yüzey araştırması ekibimiz bu sene, inşallah böyle bir evi biz satın alıp, bunu kazı evimize götüreceğiz.

Dünle bugün değişmiş değil, dünün Frigli çocukları kuzuları kucaklarına alıyordu, bugün de aynı şekilde. Eşeklerle, atlarla, arabalarla eşyalar taşıyor, yine derelerde çamaşırlar yıkıyor, yine Frig köylüsü, Orta Anadolu köylüsü günümüzde modern, *air-condition*'lı traktörlerin kullanıldığı dönemde, hâlâ eşek sırtında, ilkel oraklarıyla hasadını yapıyor ve yine diyorum ki, Kral Midas'ın efsanevi uygarlığını hep birlikte keşfedelim. Dünün fibulası, bugünün çengelli iğnesi, yarın yine çengelli iğne, belki başka şekilde olacak, ama dünle bugün bu kadar iç içe. Sabrınız için teşekkür ediyorum.

Evet, sorular varsa alabilirim.

ERGİN ŞENTÜRK- Her şeyden önce ağızınıza sağlık, çok teşekkür ederim. Sormak istediğim soru şu: O günkü Frigya'daki nüfus neydi acaba? Bu konuda bir bilginiz var mı.?

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Bilgimiz yok, şöyle yok: Tahmini olarak başkent boyutunda söyleyebiliyoruz ancak, Gordion, yönetici tabakanın yaşadığı alan kazıldığı için, yani halkın oturduğu alanlar, şu an kazılmış bir Frig merkezi yok. Mezarların sayısından ve ortalama konutlar içindeki nüfusa yönelik olarak hesaplamalar var. örneğin Gordion için düşünülen nüfus 15-20 bin, bir başkent için söylüyorum. Bu kale tipi yerleşmelerde 1000-5000 kişi arasında bir nüfus, tamamıyla bir nekropolü kazılsa, belki daha net olacak, ama kesin olarak sadece mekanların boyutları, yerleşim alanlarının boyutlarıyla yapılan bir hesaplama çerçevesinde 20 bine kadar çıkan bir nüfustan söz ediliyor.

EROL BERKER- Efendim, Milattan Önce 1200'de Friglerin Makedonya'dan göçtükleri hakkında, hatırladığım kadarıyla söylediniz, **Frislerle Frigler**, sahilden şehirleri yıkarak yerleştiler. **Frislerle Frigler arasında** bir akrabalık var mı, yok mu?

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Frislerin işe girişi, "*Deniz Kavimleri Göçü*" dediğimiz göçler, yani Hitit İmparatorluğunun yıkılışında en önemli olaylardan biri Deniz Kavimleri Göçü. Mısır kapılarına dayanan güçler bunlar ve bunlar ağırlıklı olarak adalardan toplanan Kuzey Denizi halkları olarak Mısır kayıtlarında geçiyor ve **Frisler** bu topluluklar içinde yer alıyor, ama Friglerle **Frisler** arasında etnik olarak bir birlikten, Deniz Kavimleri Göçüyle giren topluluk arasında etnik bir birlikten söz etmek bugünkü verilerle mümkün değil. Zaten örneğin bu Deniz Kavimleri Göçüyle gelen toplulukların bir kısmı Doğu Akdeniz Bölgesinde yerleşirken, bir kısmı Mısırlılar tarafından geri püskürtülünce geriye dönüyor, örneğin Sardunya Adası, Korsika gibi adalarda yerleşiyorlar.

Bunlardan örneğin **Tifsenler ve Etrüskler** dediğimiz topluluk, yine İtalya'nın kuzeybatı kesiminde, **Eturya** bölgesine yerleşiyor, ama Friglerle **Frisler**, ortak aynı eylem, olay belki dönemsel olarak aynı, kuzey bölgesinde meydana gelen olaylar bu toplulukların güneye doğru inmesine neden oluyor, ama denizden gelen topluluklar içinde **Frisler**. Frigler tamamen Güney Macaristan Ovalarından aşağıya Balkanlar

üzerinden Trakya, Istrancaları aşır, bir kısmı bugün Trakya bölgesine yerleşiyor, bir kısmı Çanakkale Boğazı'na iniyor ve içeri yürüyor.

Deniz Kavimleri Göçüyle gelen topluluklar arasındaki **Frislerle** Frigler arasında bir bağlantı, antik kaynaklar bazında yok, arkeolojik malzeme olarak da bir benzerlik söz konusu değil. Bugünkü verilerle konuşuyorum tabii.

HASAN ŞAHİN- Hocam, Friglerin yasalarından bahsetmediniz.

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Yok ki.

HASAN ŞAHİN- Var Hocam, bunlar tarıma çok önem verdikleri için, aynen Hammurabi Kanunları gibi kanun çıkarmış Midas. Diyor ki, *“Her kim bir tane öküz öldürürse veya ölmesine neden olursa, onun da akıbeti aynı olur.”*

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Acaba bir hata mı yapıyoruz? Şöyle söyleyeyim, bu sizin söylediğiniz Hitit yasaları olmasın? Sizin bu bahsettiğiniz kural Hitit yasalarında var, bu bölgede, Orta Anadolu Bölgesi, Çorum Boğazköy’de ele geçen yazılı belgeler.

Sizin söylediğiniz olay için belge lazım, belgenin olmadığı noktada...

HASAN ŞAHİN- Ben Ordinaryus Profesör Ekrem **Akurgal’dan** duydum, ben onun talebesiyim.

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Ekrem Hocamızı ben öğrencilik döneminde görme şansına sahip oldum. Ekrem Hocamız size acaba bunu Frigler için değil de, yazılı belge, kanıtlı olarak Hititler için söylemiş olmasın, bu bölge için?

HASAN ŞAHİN- Hatta bunun devamı da var, diyor ki, *“Her kim, bir sabanı kaybeder veya kırarsa, onun da akıbeti aynı olur.”*

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Bakın, şöyle söyleyeyim, Hakan Hoca Eskiçağ tarihçisi, bu konuda çalışıyor. Yasa boyutunda, şu an Anadolu’da yasa olarak yazılı belge boyutunda, bir Asur Koloni Çağında, Kültepe Kaneş başta olmak üzere kurulmuş olan Asur Koloni Çağı belgelerinde bu yasalar, evlilik akitlerini, evlat edinme, boşanma yasalarını biliyoruz. Onun devamında, 14-16. Yüzyıldan itibaren Hitit yasalarını biliyoruz, ama bugün yazılı belge, kanıtıyla bunun tescillenmiş tek bir belgesi, Frig için söyleme şansımız yok.

Bu bölge için bu yasalar var, ama ikinci bin yasaları bunlar. Birinci binde bu şekilde olması gerekir, yoktur demiyorum, çünkü merkezi bir krallık, bu krallığın denetimi ve birliğin sağlanabilmesi için yasaların olması gerekir. Evlilik akitlerinin de olması gerekir, mal alım satımının da olması gerekir. Bunlar var mutlaka var, ama bugün için belge olarak söz ettiğiniz zaman, ne antik batı kaynakları, ne de Friglerin kendi yazılı belgelerini zaten okuyamıyoruz, var olanları da, bu konuda yasa olarak size şu yasa vardı ve belgesi de buradadır diyebileceğimiz, bugünkü verilerle bir şey yok. Çıkarsama olabilir.

HAKAN ...- Belki bir çıkarsama olabilir, yani çiftçi bir toplum oldukları için, saban kırmanın cezası özür müdür diye bir çıkarsama yapılmış olabilir. En doğrusu, öyle bir şey duydum gibi ben de, ama bunu kanıtlayacak herhangi bir yazılı belge yok.

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Önemli olan, belge boyutunda konuşursak, yani matematiksel düşünelim diyeyim, somut olarak bana bunun belgesi nerededir dersiniz, belge yok, ama olması gerekir, bunların hepsinin olması gerekir. Mutlaka var, ama buna vardır diyebilmem için, size belge de şuradadır, şu no'lu, şurada arşivedir diyebilmem lazım, belge boyutunda konuşursak. Mutlaka yasaları vardı, bir defa şunu biliyoruz: Babadan oğula geçen kana dayalı bir krallık söz konusu, çünkü önce Gordios kral, sonra Midas kral. Babadan oğula geçen, kan bağına dayalı bir sistem var, bu sistem içinde düzenin sağlanabilmesi için, mutlaka, yönetim noktasında da kanunlar vardı, ama ancak vardı diyebiliriz. Vardır ve belgesi de buradadır deme şansımız, belge boyutunda konuşursak bugün için yok, onu rahatlıkla söyleyebilirim.

CİHAT UYSAL- Ben mimarım, birincisi, bu “Ankira” sözcüğü, Ankira’yı ben daha çok Keltlere yakıştırıyorum, çünkü biliyorsunuz onlar denizci, yani Galatlar, burasının adı da Galatya. O nedenle, denizci olmayan Friglere çapayı yakıştıramıyorum, önce onu söyleyeyim eleştiri olarak.

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Eleştiri değil bu, somut olarak, şöyle söyleyeyim, eleştiri dersiniz yanlış değil, bakın...

CİHAT UYSAL- Hayır, siz belge dediniz de bir yerde yazıyor mu Ankira diye?

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Evet, sikkeler var ve bu sikkeleri Anadolu Medeniyetleri Müzesinde görebilirsiniz.

CİHAT UYSAL- İkincisi, bu sarnıçlarda tonozdan söz ettiniz. Biliyorsunuz tonoz çok çok eski bir şey, ama bazı uygarlıklar da bilmiyor tonozu. Ondan daha eski bir şey mi, yoksa Friglerin bulduğu bir şey mi tonoz?

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Hayır, bakın, tonoz Mezopotamya kültürlerinde ikinci bin yıla kadar geri giden bir uygulama. Özellikle Mezopotamya, Asur mimarisinde tonozlu mezarlar söz konusu ve bunları yaparlarken kerpiç tonoz, Yazılıkaya'da bahsettiğimiz tonozlar, ana kayanın yontulmasıyla oluşturulan tonozlar, yani inşa edilen tonoz değil, kayanın tonoz şeklinde işlenmesiyle oluşturulmuş örtüler.

CİHAT UYSAL- Kilit taşı gibi bir şey yani. Büyük boyutlu bir şey olmadığı için tonoz demek biraz sakıncalı olabilir.

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Hayır bakın, keşke geriye getirse size örneği göstersem veya Yazılıkaya'ya gittiğiniz zaman bir mimar gözüyle bakın, 2 m yüksekliğinde, üzeri örtülü gizli geçit veya ova seviyesine inen merdivenler bunlar, geçitler ve bu tonozlar zaman içinde eridiği için volkanik tüf, iki taraftan, baktığınız vakit iki kavisi çıkartabiliyorsunuz 1,5-2 m yüksekliğe kadar, ama üst kısım daha ince olduğu için erimiş ve çökmüş. Tonozlu yapı dediğimiz zaman bunu kastediyoruz, yani kayanın içten, tonoz şeklinde oyulup boşaltılması. İnşa edilmiş bir tonoz söz konusu değil Frig Dönemi için.

CİHAT UYSAL- Anladım, teşekkür ederim. Bir de Pessinus'tan söz etmediniz hiç, gücüne gidiyor Pessinusluların.

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Hayır, Frig noktasında Pessinus'tan söz etmemem...

CİHAT UYSAL- Orası kutsal başkent diye geçer yazılarda.

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Pessinus Roma Döneminde çok önemli, özellikle Galat Dönemiyle ve Helenistik Dönemle başlayan bir kutsiyet söz konusu ve Pessinus'ta bugüne kadar, 60'lı yıllarda kazılar başlamıştır, günümüze kadar devam etmektedir ve şu an Pessinus'ta kazan meslektaşlarımızla birlikte biz, Pessinus'ta

yerleşen Frigleri arıyoruz, çünkü bugüne kadar yapılan kazılarda Roma ve Helenistik Dönemin Pessinus'u ortaya çıkartıldı.

CİHAT UYSAL- O zaman yazılanlarda eksiklikler var demek ki. İnternetteki bilgiler bu yönde, Pessinus'u dinsel başkenti diyor Friglerin.

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Friglerin dinsel başkenti olduğu söyleniyor. Kimler tarafından, Yunan ve Roma kaynakları tarafından. Şöyle söyleyeyim: Roma, Kartaca Kuşatmasına 10 yıl gibi bir dayanmanın sonucunda kent düşerken bakıyorlar ki, iş kötüye gidiyor ve Sibil Kehanet kitaplarına başvuruyorlar. Sibil Kehanet Ocağı Romalılara diyor ki, *“Gideceksiniz, Pessinus'taki ana tanrıçanın kara taşını getireceksiniz Roma'ya. Eğer bu taşı Roma'ya getirebilerseniz, kent bu kuşatmadan kurtulacak.”* Bunun üzerine Anadolu'da o dönemde Bergama Krallığı egemen ve 2 Nisan, yanlış hatırlamıyorsam 204 yılında, yılı da belli Roma kaynakları çerçevesinde, Bergama Krallığının hâkimiyetinde olduğu için Pessinus ve çevresi, elçiler Pessinus'a geliyor, Frigyalı Gallos adı verilen, hadım rahipler eşliğinde kara taş Roma'ya götürülüyor.

CİHAT UYSAL- Taşın ne olduğunu da söyleyin de bilgilensin arkadaşlar. *“Hacerül Esved Taşı”*, aynısı, evet, meteor taşı onlar.

Doç. Dr. TACİSER TÜFEKÇİ SİVAS- Tabii ben arkeolog olarak konuşmak durumundayım bu noktada. Şöyle söyleyeyim: Bu taşın kara taş şeklinde geçen taşın, aslında meteorik bir taş olduğu kabul ediliyor, ama onun Roma'dan nereye, ne şekilde gittiği konusunda ben bir bilgi sahibi değilim açıkçası, ama şunu söyleyeyim, o kara taş, deniz yoluyla Roma'ya götürülüyor, Tiber Nehri'nden genç kızların çektiği bir gemiyle karaya çıkartılıyor. Parekinos Tepesi'ne götürülüyor ve Parekinos Tepesi'nde *“Matveyum”* adı verilen tanrıça için bir tapınım alanı inşa ediliyor. Kara taşın Roma'ya getirilmesiyle birlikte, Roma Kartaca Kuşatmasından kurtuluyor ve Frigyalı bir tanrıça olarak, Kybele şeklinde Roma'da tapınım görmesi de tanrıçanın bu şekilde oluyor.

Fakat bu anlattığım olay Milattan Önce 204, Friglerin siyasi olarak ortadan kalktığı dönem 7. Yüzyıl, kültür olarak varlıkları 550'lere kadar sürüyor, 550'den sonra biliyorsunuz Anadolu tamamen Pers istilasına uğruyor. Bu Pers istilası döneminde hiçbir şekilde bir Frig tanrıçasından, bir Frigliden siyasi anlatımda söz

etmemiz mümkün değil. Bu noktada, bundan sonraki olaylar, Perslere karşı başkaldıran Anadolu krallıkları ve onların yardımına gelen Romalılar ve ondan sonraki paylaşım.

Bu nokta da Pessinus, özellikle Helenistik Dönemle birlikte dinsel bir merkez, Kybele Kült Alanı olarak Aktolos'un bizzat kendisinin de yardım ederek, portikoları inşa ettirdiği, Roma Dönemindeyse, imparator kültü şeklinde yine burada önemli bir dinsel alan, bağımsız bir din şehri olarak varlığını sürdürdüğünü biliyoruz. Bu noktada Frig döneminde Pessinus yazılı belgelere göre önemli, çünkü size gösterdim, Pessinus'ta sunaklar yaptılar, Kral Midas bizzat geldi dedim. Biz şu an Pessinus kazı başkanıyla birlikte diyoruz ki, Frigler bu Pessinus'un neresinde yaşadı? Biz onlara ait izleri nerede bulacağız? Çok az Frig dönemine ait, bugünkü verilerimiz ve malzememiz var Pessinus'ta.

Friglerin yaşadığı yer olmalı, Frig var, ama yeri neresi, o tapınak nerede, bunu ne yazık ki bilemiyoruz. Benim söylediğim Yazılıkaya Midas şehri de dağlık Frigya bölgesinin başkent üzerinden, Gordion'dan da bizzat Kral Midas'ın gelerek törenlere katıldığı bir dinsel metropol, çünkü bugüne kadar yapılan hiçbir kazıda Friglerin yerleşim alanları içinde tapınak ele geçmedi, yani Frigli tanrıça kentin içine tıkalı kalmış bir tanrıça değil. O doğada bolluk, bereket, tamamen çiftçi, tarıma dayalı bir topluluğun tanrıçası olduğu için doğanın ortasında tapınım görüyor.

Bu noktada da, şunu da söyleyeyim: Pessinus üzerinde özellikle okuduğumuz, Pessinus önemli bir Galat kenti. **Tolistobogların yerleştiği** önemli bir kent ve Pessinus çok akıllı davranıyor, hâlâ da Sivrihisar için o deyim vardır, parayı iyi kullanırlar, akıllıdırlar. Pessinus, bir din kenti olarak o dönemin çevredeki tüm kentlerini sömürmüş. Galatlı da buna ayak uydurmuş, çünkü işine gelmiş, cebine para girdiği için burada bağımsız bir din şehri olarak varlığını sürdürmüş. O yüzden Frig'de bunun böyle olduğunu düşünmüyoruz, çünkü o dönem sikke filan yok, ama o noktada Pessinus'un bir ayrıcalığı var, Vatikan gibi bir konumda, o bölgeye egemen olan, din adı altında işi yürüten bir şehir.

ERSİN ZİHNİOĞLU- Evet, çok teşekkür ediyoruz arkadaşlar, çok geciktik, Hocam da dönecek. Onun için izninizle aşağıda bir kokteylimiz var, buyurun. Hocama orada sorularınızı sorabilirsiniz.